

vanaf het einde van de negentiende eeuw vergat de intellectueel steeds vaker zijn geestelijke roeping en liet hij zich inpalmen door de politiek in haar nationalistische of communistische vormen.

Het vuistdikke boek van Ewoud Kieft heet *Oorlogsenthouiasme*, maar *Het verraad van de intellectuelen* zou ook geen slechte titel zijn geweest. Want hoewel Kieft Benda nergens noemt, sluit de thematiek van zijn boek rechtstreeks bij hem aan. Het grote enthousiasme voor en direct na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was in eerste instantie een enthousiasme van de Europese avantgarde, de elite van Europa's schrijvers, kunstenaars, wetenschappers en intellectuelen. Moderne kunst, wetenschap en filosofie bleken uitstekend samen te kunnen gaan met nationalistische politiek, zoals Kieft met tal van voorbeelden laat zien. De Italiaanse futuristen bezongen "de symfonie van granaatscherven" en stelden de natiestaat boven de vrijheid. In Frankrijk had de filosoof Georges Sorel grote invloed met zijn ideeën over het gebruik van geweld en het belang van mythen voor de massa. Hij inspireerde onder meer de dichter Charles Péguy, die in 1912 in een brief aan de Minister van Oorlog schreef: "Laten we hopen dat we onder uw bewind de oorlog kunnen krijgen die sinds 1905 onze enige gedachte is." De Engelse schrijver H.G. Wells was een van de ondertekenaars van de 'Author's Declaration', waarin gesteld werd dat de oorlog "van vitaal belang is voor de toekomst van de wereld". En in Duitsland verbonden kunstenaars als Wassily Kadinsky en Franz Marc hun zoeken naar een nieuwe kunst met de overtuiging dat een oorlog heilzaam zou zijn: want zo zou men tot een "nieuwe mens" kunnen komen, een *Übermensch* zoals die waar Nietzsche over had geschreven. Eindeloos lijkt de lijst van intellectuelen die zich, soms tijdelijk maar meestal jarenlang, lieten bedwelmen door de oorlogsgroes. "Wat de uitkomst ook moge zijn, deze oorlog is groot en wonderschoon", schreef de socioloog Max Weber eind augustus 1914, terwijl de zeventigjarige schrijver Anatole France zich wilde aanmelden voor de militaire dienstplicht. Ook grote namen als Rainer Maria Rilke, Thomas Mann en Stefan Zweig bleken niet immuun voor de oorlogskoorts.

Overall in Europa waren de intellectuelen de eersten die vonden dat een oorlog onvermijdelijk en

Gepubliceerd in *Ons Erfdeel* 2015/3.

Zie www.onserfdeel.be of www.onserfdeel.nl.

[B] **OROLOGSZUCHTIGE INTELLECTUELEN.
EWLOUD KIEFT OVER EUROPA TUSSEN
1900 EN 1918**

In zijn beroemde *La Trahison des Clercs* (1927) verwijt Julien Benda de intellectuelen van zijn tijd dat ze hun roeping hebben verraden. Europa kent volgens Benda een lange traditie van kritische en onafhankelijke denkers voor wie het enkel ging om waarheid en rechtvaardigheid en die zich voor geen enkel karretje lieten spannen. Als voorbeelden noemt hij onder meer Socrates, Erasmus, Voltaire en Goethe. Maar

zelfs ook wenselijk was. Pas toen de oorlog eenmaal was begonnen, veranderde het oorlogsenthouiasme van een marginaal eliteverschijnsel in een breder gedragen fenomeen: want toen eenmaal de eerste treinen vol jonge soldaten uit alle rangen en standen naar het front vertrokken, ontstond begrijpelijkerwijs overal het gevoel dat men achter de eigen jongens moest gaan staan. Toch was ook toen lang niet iedereen even enthousiast over de oorlog. In zijn bekende studie *The Spirit of 1914* laat de Amerikaanse historicus Jeffrey Verhey zien dat met name in Duitsland onder de arbeiders en plattelandsbevolking grote bezorgdheid bestond over de nabije toekomst.

De geschiedenis van het intellectuele oorlogsenthouiasme is al bekend uit tal van studies, waaronder die van de Nederlandse historicus Henk Wesseling. Kieft draagt niet veel nieuwe feiten aan, maar vertelt het verhaal wel met smaak. In korte hoofdstukjes geeft hij een mooie impressie van het intellectuele leven voorafgaand aan en kort na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, in onder meer München, Wenen, Parijs, Londen, Firenze, Moskou en Sarajevo. Dit panorama wordt geboden op een vlotte en toegankelijke manier, gelardeerd met anekdotes en treffende citaten. Het leest als een trein, hoewel de soms wat populariserende vertelstijl niet naar ieders smaak zal zijn. Er kunnen echter ook enkele inhoudelijke vraagtekens geplaatst worden. De belangrijkste is dat Kieft het vizier richt op vrijwel geheel Europa en daarbij alles onder één noemer wil brengen. We maken kennis met zeer uiteenlopende ideeënwerelden: van de mystieke bewegingen in Duitsland tot de utopische natuurgemeenschap bij Monte Verità; van de psychoanalyse tot het evolutionisme en sociaal-darwinisme; van primitivisme tot futurisme; van nationalist en socialisten tot katholieken en oriëntalist. Hoe verschillend deze ook zijn, voor Kieft zijn het allemaal uitingen van één gemeenschappelijk verlangen: het waren “duizend wegen naar het paradijs”, zoals het tweede deel van het boek is getiteld. Overal in Europa leefde er onder de culturele elites een gevoel dat er een crisis was die om een radicale oplossing vroeg. Er was een regeneratie nodig, een wedergeboorte van het Avondland. Na het wegvallen van het geloof zocht men een nieuw groot en zingevend verhaal, een

nieuwe spirituele richting. De “Geest van Europa” moest worden gered, een nieuwe mens moest ontwaken. Die “verlossing” (de titel van het derde deel van het boek) zou, bij al die duizend verschillende wegen, alleen gevonden kunnen worden middels een oorlog.

Samengevat luidt de synthese van Kieft: de intellectuelen stelden duizend verschillende uitwegen uit de crisis voor, waarbij elk van die wegen noodzakelijk via de oorlog leidde, een oorlog die daarom met enthousiasme werd begroet. Deze stelling doet de complexiteit van de historische werkelijkheid echter te weinig recht. In sommige denkwerelden, zoals bij de futuristen rondom Marinetti en bij de Franse syndicalisten in het spoor van Sorel, waren crisisgevoel en oorlogsenthouiasme zeker duidelijk aanwezig. In andere gevallen echter, zoals op de Balkan en in Rusland, had het oorlogsenthouiasme meer te maken met concrete politieke doeleinden dan met een gevoel van een culturele crisis. En in weer andere gevallen, zoals bij de psychoanalyse, de natuurmystiek en de stromingen die voortbouwden op de oosterse filosofie, was er wel sprake van cultuurkritiek, maar was het oorlogsenthouiasme minder duidelijk of niet aanwezig. Het lijkt daarom geforceerd om al die sterk uiteenlopende denkwerelden onder te brengen in één overkoepelend schema.

Opvallend is ook de manier waarop Kieft zijn stelling koppelt aan een psychologiserende inslag. Verschillende keren benadrukt hij dat de besproken ideeën voortkwamen “uit een hoogst persoonlijk gevoel van existentiële crisis” van de intellectuelen en dat het verlangen naar oorlog vooral te maken had “met hun eigen verlangens en frustraties”. Zo kwam Wells’ obsessie met verval voort uit zijn eigen medische problemen; ontstond het geloof in de Franse natie van Péguy en Psichari uit een persoonlijke crisis; was het oorlogsenthouiasme van Soffici een poging zijn persoonlijke existentiële crisis te overwinnen; en vertaalde Hesse de oorlog in zijn eigen hoofd in de wens tot een oorlog in het groot. Deze zienswijze kan echter niet overtuigen: niet alleen omdat slechts van enkele hoofdrolspelers dergelijk persoonlijke achtergrondinformatie wordt gegeven, maar ook en vooral omdat dit type biografische geschiedschrijving onvermijdelijk altijd hoogst speculatief blijft.

De voorpagina van *Le Figaro* van 20 februari 1909 met het Futuristisch Manifest van Filippo Tommaso Marinetti.

Het beeld dat Kieft schetst van de intellectuelen is uiteindelijk ook te generaliserend. Het is waar dat een groot deel van hen zich achter hun land en achter de oorlog opstelde, maar er waren wel degelijk ook uitzonderingen. Sommigen namen afstand van het strijdgewoel: in zijn *Au-dessus de la mêlée* predikte de schrijver Romain Rolland broederschap en pacifisme en riep hij de intellectuelen op zich aan de oorlog te onttrekken. Andere bekende auteurs, zoals de schrijver Heinrich Mann en de filosoof Theodor Lessing, durfden het aan om zich openlijk tegen de oorlog uit te spreken. Albert Einstein distantieerde zich van het in oktober 1914 door 93 vooraanstaande Duitse geleerden ondertekende pamflet waarin het Duitse militarisme werd verdedigd. Enkele maanden later riep hij in het 'Manifest aan de Europeanen' op tot verzoening en Europese eenwording, waarna hij op een lijst kwam te staan van pacifisten die door de politie in de gaten werden gehouden. In Engeland zat de filosoof Bertrand Russell tijdens de oorlog een

half jaar in de gevangenis vanwege zijn pacifistische overtuigingen, terwijl ook de schrijver George Bernard Shaw zich als een lastpak ontpopte. In regeringskringen zei men dat Engeland vier vijanden had: Duitsland, Oostenrijk, Turkije en Shaw. Al snel verschenen ook de eerste literaire werken waarin de ware aard van de oorlog werd getoond, zoals de gedichten van Engelse *war poets* als Robert Graves en Siegfried Sassoon en de roman *Le Feu* van Henri Barbusse. In Kiefts boek vinden we vrijwel geen woord over dergelijke tegenstemmen.

De geschiedenis van de intellectuelen kent vele zwarte pagina's. Het enthousiasme voor de Grote Oorlog zou niet de laatste donkere bladzijde blijven. In het Italië van de jaren twintig omarmden de schrijvers en wetenschappers massaal het fascisme van Mussolini. Later in de twintigste eeuw zouden grote aantallen *fellow travellers* wegstappen bij de terreur van Stalins schrikbewind en Mao's Culturele Revolutie. Het ideaal van Benda, die zelf ook niet brandschoon bleef, blijkt in de praktijk voor weinigen haalbaar. Volgens Albert Camus is de intellectueel een gevaarlijk dier dat gemakkelijk verraad pleegt, en het boek van Kieft herinnert ons daar nadrukkelijk aan. Als afzonderlijke schilderijen van het intellectuele leven in de belangrijkste Europese steden is het geslaagd en het lezen meer dan waard, maar in zijn ambitie een totaalbeeld neer te zetten overtuigt het niet.

JEROEN VANHESTE

EWOUDE KIEFT, *Oorlogsenthouiasme. Europa 1900-1918*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2015, 352 p.